

UN OLAN DE VENTILAȚIE DE LA ULPİA TRAIANA SARMIZEGETUSA

Din bogatul material arheologic scos la iveală în campania de săpături arheologice din anul 1983 de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa¹ se remarcă și un olan de ventilație (pl. I/a—b). Piesa a fost descoperită în secțiunea M 15 metrii 22—23, la adâncimea de 0,80 m, într-un șanț în imediata apropiere a templului denumit convențional EM 24.

Exemplarul în discuție, fragmentar, de culoare roșie-cărămizie, de forma unei piramide, este compus din trei registre. Dimensiuni: lungime totală $L = 68$ cm; lungimea fiecărui registru $L_1 = 17$ cm; $L_2 = 27$ cm; $L_3 = 24$ cm; lățimea laturii de sus $l_1 = 20$ cm; a celei de jos $l_2 = 27$ cm. Toate laturile sînt marcate cu cîte un brîu alveolar, realizat prin apăsarea degetului în pasta moale. Primul registru, de forma unei piramide, se termină într-un con decorat la bază cu un brîu alveolat. El prezintă pe cele patru părți cîte o deschidere în formă de triunghi, înconjurată de un ornament incizat probabil cu unghia. Registrul al doilea de forma unui trunchi de piramidă avea pe toate laturile cîte o deschidere circulară mărginită tot de un brîu alveolat. Două laturi sînt decorate cu incizii iar celelalte cu cerculețe. Al treilea registru care probabil nu era și ultimul avea orificii mari dreptunghiulare. Pe două laturi se observă în partea superioară, în interiorul benzii ornamentale, un semn de olar. În rest ornamentația este identică cu registrul superior.

În studiul de față ne propunem să analizăm aspectele legate de funcționalitatea și terminologia acestor piese², scop în care credem că este util să trecem în revistă opiniile formulate de cercetătorii care s-au ocupat de această problemă.

Primele încercări ale specialiștilor de a interpreta funcționalitatea acestor piese datează din primele decenii ale secolului XX, dar ele s-au lovit de două obstacole majore: a) exemplarele erau fragmentare; b) nu exista un context arheologic clar. Astfel S. Loeschke³ le consideră *selinare* (*Laternen*) sau *lămpi sepulcrale* (*Lichthäusen*). Semnificația rituală i-a fost dată de autor pe baza unui exemplar incert atribuit unui mormînt de la Xanten și pus în legătură cu credințele egiptene și elenistice.

G. Home⁴, analizînd exemplarul de la York (pl. II/a), îl consideră *burlan* sau *glugă pentru horn* (*flue or chimney cowl*).

B. Kuzsinszky⁵, pe baza descoperirii de la Aquincum (pl. III/a), revine la vechea teză a lămpilor sepulcrale. De asemenea R.E.M. și T. V. Wheeler⁶ care

¹ H. Daicoviciu și colab., *Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Campania 1983*, raport prezentat la a XVIII-a sesiune anuală de rapoarte, Alba Iulia, 26—27 martie 1984.

² Ținem să mulțumim și pe această cale colegilor Al. Diaconescu și C. Opreanu pentru informațiile, bibliografia și desenele puse la dispoziție.

³ S. Loeschke, în *BJ*, CXVII, 1909, p. 370—430.

⁴ G. Home, *Roman York, York*, 1924, p. 163—164.

⁵ B. Kuzsinszky, în *Budapest Régiségei*, XI, 1932, p. 316—320.

⁶ R. E. M. și T. V. Wheeler, *Verulamium, a Belgic and two Roman Cities*, 1936, p. 190, fig. 32/nr. 43.

publică exemplarul de la Verulanium (pl. IV/a) — găsit într-un templu împreună cu o ceașcă de ars tămiiie — susțin semnificația rituală.

Un reper important în atribuirea corectă a funcționalității acestor piese o constituie descoperirea fragmentului de la Mainz (pl. II/b). G. Behrens⁷ propune mai multe interpretări: reia vechea teză a lămpilor sepulcrale, dar nu exclude nici posibilitatea ca acestea să fi fost *olane de ventilație* la coșurile cuptoarelor de ars ceramică (*Schornsteinaufsatz*). Această din urmă interpretare se bazează pe analogiile moderne din Bulgaria⁸. Expediția arheologică germană din această țară observase asemenea piese montate pe hornurile caselor, informându-l pe G. Behrens⁹. Dar cercetătorul german, care nu avea pentru piesa de la Mainz un context arheologic clar care să-i permită atribuirea piesei ca olan de ventilație pe acoperișul caselor, susține rolul de ventilație al pieselor la coșurile cuptoarelor de ars ceramică.

L. Nagy¹⁰, care pune în discuție o piesă descoperită la Aquincum (pl. V/a), crede că este vorba fie de lămpi sepulcrale, dovadă fiind în acest sens câteva sarcofage pe ai căror pereți sînt sculptate asemenea piese, fie că ar reprezenta în miniatură *porți de orașe*¹¹. F. Oelmann¹² respinge ideea olanelor de ventilație pentru cuptoarele de ceramică, pe motivul că unele exemplare cunoscute de el nu prezintă orificii la partea inferioară, precum și teza lanternelor argumentînd că nu se pot introduce luminări prin deschizăturile laterale, acceptînd teza lămpilor sepulcrale.

O importantă contribuție la determinarea utilității acestor piese o aduce T. G. Radan¹³, care pune în discuție trei exemplare rectangulare și două circulare de la Gorsium. Autorul respinge interpretările ca elemente funerare sau modele de casă în favoarea *olanelor de ornament*¹⁴. Ca argument cercetătorul maghiar aduce contextul arheologic: toate au fost găsite lângă tegule și olane rezultate din prăbușirea acoperișurilor, iar unele prezintă urme de mortar, ceea ce sugerează că aceste piese erau prinse pe acoperișurile caselor¹⁵. Radan refuză să accepte și ideea olanelor de ventilație pe motiv că într-un caz nu există urme de afumătură, iar altele nu au orificii la partea inferioară.

Pe baza descoperirii exemplarului întreg de la Norton (pl. VI/a—b) A. W. G. Lowther¹⁶ propune o nouă utilitate: *olane de ventilație* (*chimney pots*). Argumentația cercetătorului britanic se bazează pe faptul că în cazul piesei mai sus amintite se poate clar observa că partea inferioară a piesei face corp comun cu un olan propriu-zis. După părerea sa, prin aceste olane de ventilație așezate direct pe acoperiș ieșea aerul cald de la instalația de hipocaust sau de la vetre aflate în clădire. Pornind de la această constatare Lowther reia întrecuta problematică pe baza celor 27 de exemplare din Britannia, demonstrînd — ceea ce arătase și Radan — că unele din ele pot avea rol pur decorativ pe acoperiș. Pe acestea le numește *olane de ornament* (*finials*)¹⁷. Această din urmă funcționalitate Lowther o argumentează prin piesa de la Silchester (pl. VI/c) care, deși se termină într-un olan propriu-zis, nu are orificiu de legătură cu partea superioară¹⁸. Această dublă funcționalitate a pieselor din discuție a fost propusă de Lowther și pe baza studiului lui G. C. Dunning¹⁹, care a observat interdependența pentru aceeași categorie de piese din epoca medievală. Tot Lowther specifică că piesele rectangulare nu făceau corp comun cu un olan, ci erau fixate direct pe capătul terminal al instalației de hipocaust sau de burlanele de la vetre.

⁷ G. Behrens, în *Mainzer Zeitschrift*, 37/38, 1942/43, p. 87.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ L. Nagy, în *Budapest Régiségei*, XIV, 1945, p. 197.

¹¹ *Ibidem*.

¹² F. Oelmann, *Beiträge zur älteren europäischen Kulturgeschichte (Festschrift für Rudolf Egger)*, 1, 1952, p. 114—125.

¹³ T. G. Radan, în *Gorsium Forschungen*, 1, 1974, p. 149—161.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ A. W. G. Lowther, în *The Antiquaries Journal*, LVI, partea I, 1976, p. 38—39.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ G. C. Dunning, în *Berichten van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek*, XVIII, 1968, p. 209—225.

În Dacia prima piesă de acest gen a fost semnalată de G. Téglás²⁰ la Turda (pl. VII/a) într-un context arheologic incert, fiind considerată ca *Lichthaus*. Un alt exemplar descoperit în castrul de la Draja de Sus (pl. VII/b) împreună cu tegule a fost interpretat de Gh. Ștefan²¹ cu *tub de hipocaust*. C. Pop și I. Chifor²² consideră, pe baza funcționalităților propuse la acea dată pe plan internațional, piesa de la Țaga (pl. VII/c) ca *lampion (felinar)*. P. Bona, R. Petrovsky și P. Rogozea²³, analizând fragmentul de la Tibiscum (pl. II/c), îl interpretează ca *apărătoare de flăcări*, apropiindu-se cel mai mult de reala funcționalitate.

Deși opiniile referitoare la funcționalitatea acestui tip de piese sînt diverse, ipoteza emisă de Lowther s-a impus pe plan internațional datorită argumentelor mai sus citate, rezultate din descoperirea unor piese întregi. De aceea în cazul descoperirii unor exemplare fragmentare este foarte greu de a li se atribui una sau alta dintre cele două funcționalități.

Indiferent de funcționalitatea lor, aceste olane de ventilație sau de ornament pot fi clasificate în funcție de atelierul în care sînt executate, cărămidărie sau officină ceramică, precum și în funcție de forma lor, cilindrice — executate la roată în officină sau cu mîna în cărămidării — și rectangulare. Cele cilindrice sînt mai răspindite în Britannia — unde n-au fost semnalate pînă acum exemplare rectangulare — și la Rin, iar cele rectangulare în Pannonia, unde întîlnim și cilindrice. În Dacia cunoaștem două piese cilindrice, ambele lucrate la roată, și trei rectangulare. Desigur aria lor de răspindire era mai extinsă, dar ele nu au fost semnalate probabil datorită faptului că prăbușindu-se de pe acoperiș s-au spart în bucăți mici care au fost tratate drept tegule, tuburi de instalații de hipocaust etc. O dovadă în acest sens o constituie reprezentarea unor olane de ornament într-o pictură pompeiană²⁴.

Încadrarea cronologică este făcută pe baza diverselor contexte stratigrafice între secolele II—IV e.n., cu specificarea că cele cilindrice sînt mai timpurii decît cele rectangulare.

Însușindu-ne teoria dublei funcționalități a lui Lowther, propunem o terminologie unitară în literatura română de specialitate pentru această categorie de piese: *olan de ventilație* și *olan de ornament*. Termenul este propus pe baza traducerii termenului englezesc *chimney-pot* și a denumirii similare pentru piesele din zilele noastre — *olane* —²⁵ care spre deosebire de cele antice sînt fixate pe horn, nu direct pe acoperiș.

Piesa de la Sarmizegetusa o considerăm a fi un olan de ventilație, nu de ornament, deoarece prezintă slabe urme de afumătură. Contextul stratigrafic existent acum — suprafața se află în cercetare — ne indică o datare a piesei în secolul II e.n. Probabil că era fixată pe acoperișul unei clădiri din apropierea locului unde a fost găsită.

Pentru a facilita înțelegerea modului de amplasare a piesei noastre oferim o propunere de reconstituire a acoperișului cu olane de ventilație (pl. VIII/a).

SORIN COCIȘ

A CHIMNEY-POT FROM ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA

(Abstract)

The present paper deals with a chimney-pot coming from the 1983 campaign of excavation of Sarmizegetusa. The author surveys the main opinions on function and terminology of these kind of objects both in Dacia and the Roman Empire, approving the viewpoint of the British searcher A. W. G. Lowther. The author proposes a new and more unitary Romanian terminology for Romanian literature of the kind is suggested. Also he suggests in reconstitution the position of a chimney-pot on a roof (fig. VIII/a). Basing on the stratigraphic context he dates the chimney-pot in the 2nd century A.D.

²⁰ G. Téglás, în *ArchÉrt*, XXVIII, 1908, p. 415—418.

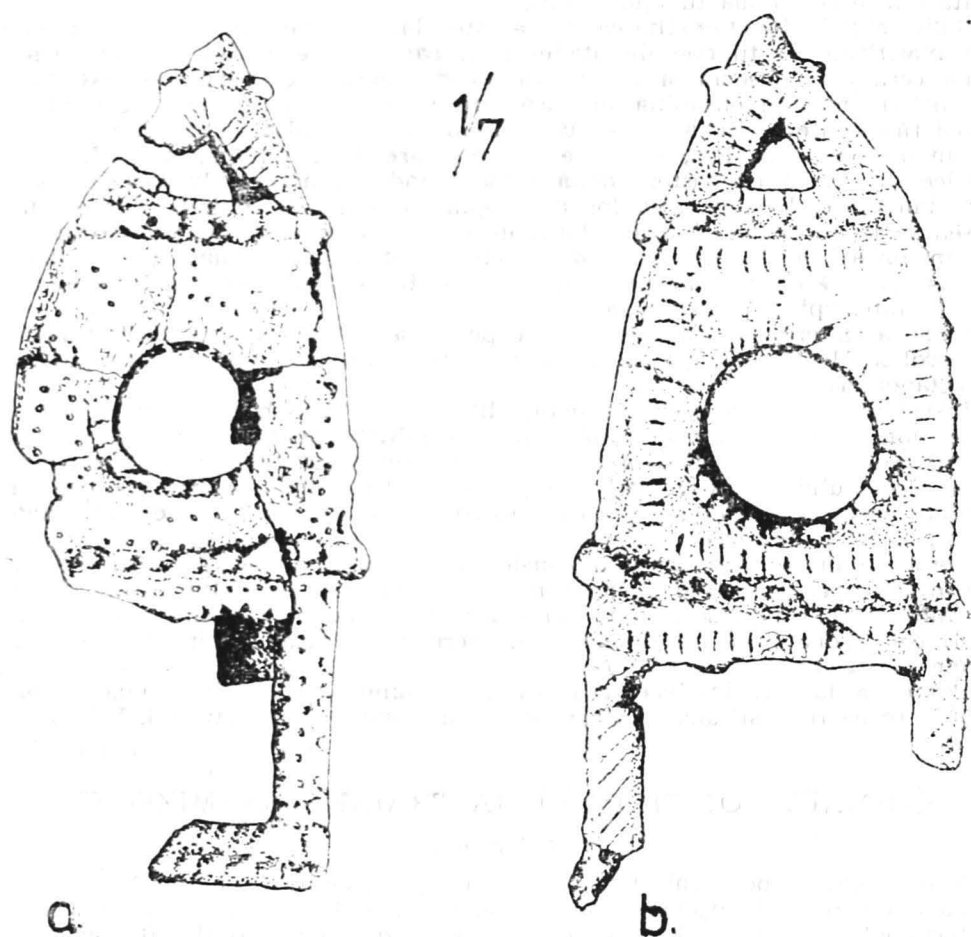
²¹ Gh. Ștefan, în *Dacia*, XI—XII, 1945/47, p. 120, fig. 14/5.

²² C. Pop, I. Chifor, în *Apulum*, XIII, 1975, p. 683—685, fig. 1.

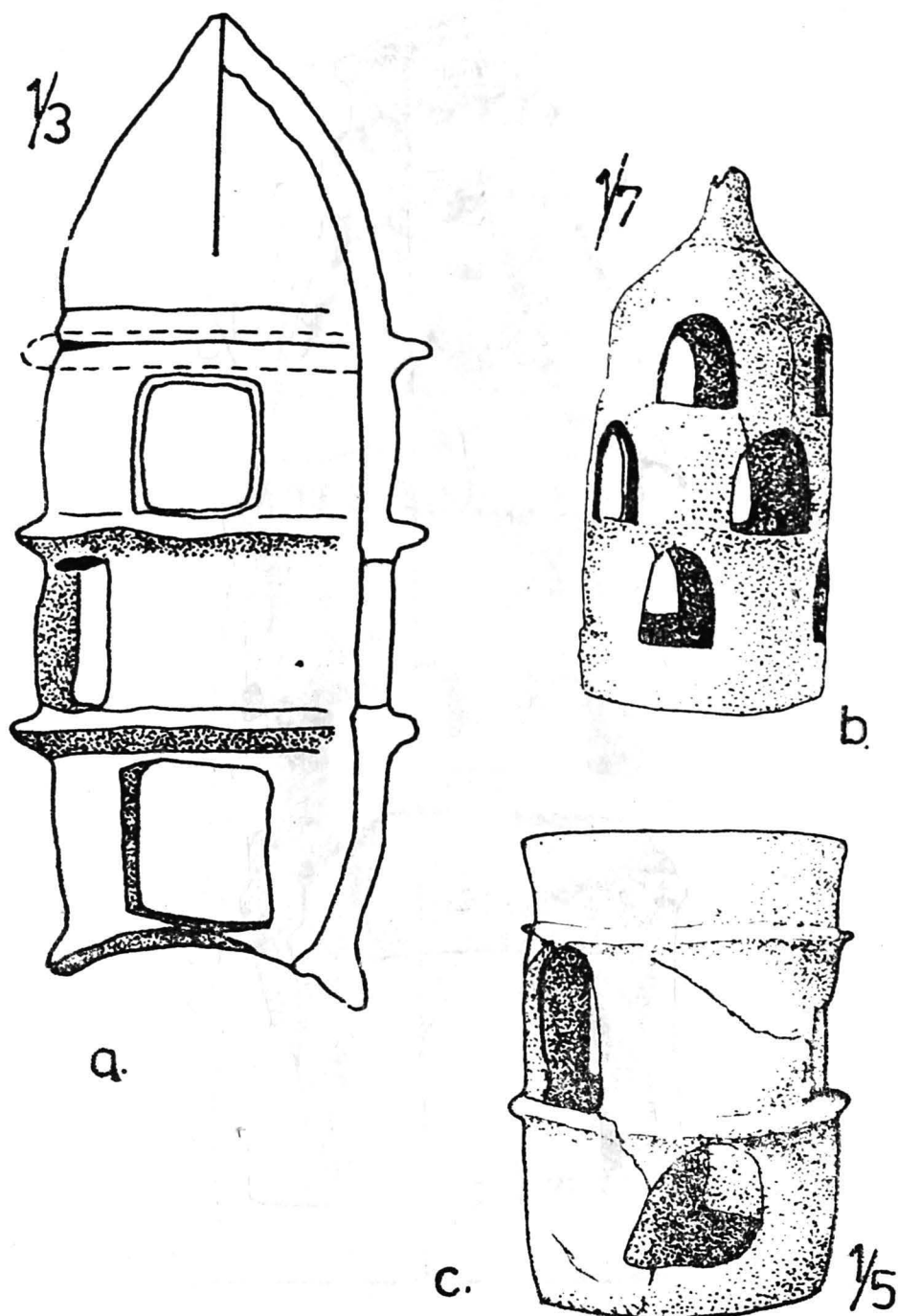
²³ P. Bona, R. Petrovsky, P. Rogozea, în *StCom Caransebeș*, IV, 1982, p. 202, pl. XI/5.

²⁴ *Enciclopedia dell'Arte Antica, Classica e Orientale*, Roma, 1960, vol. III, p. 112.

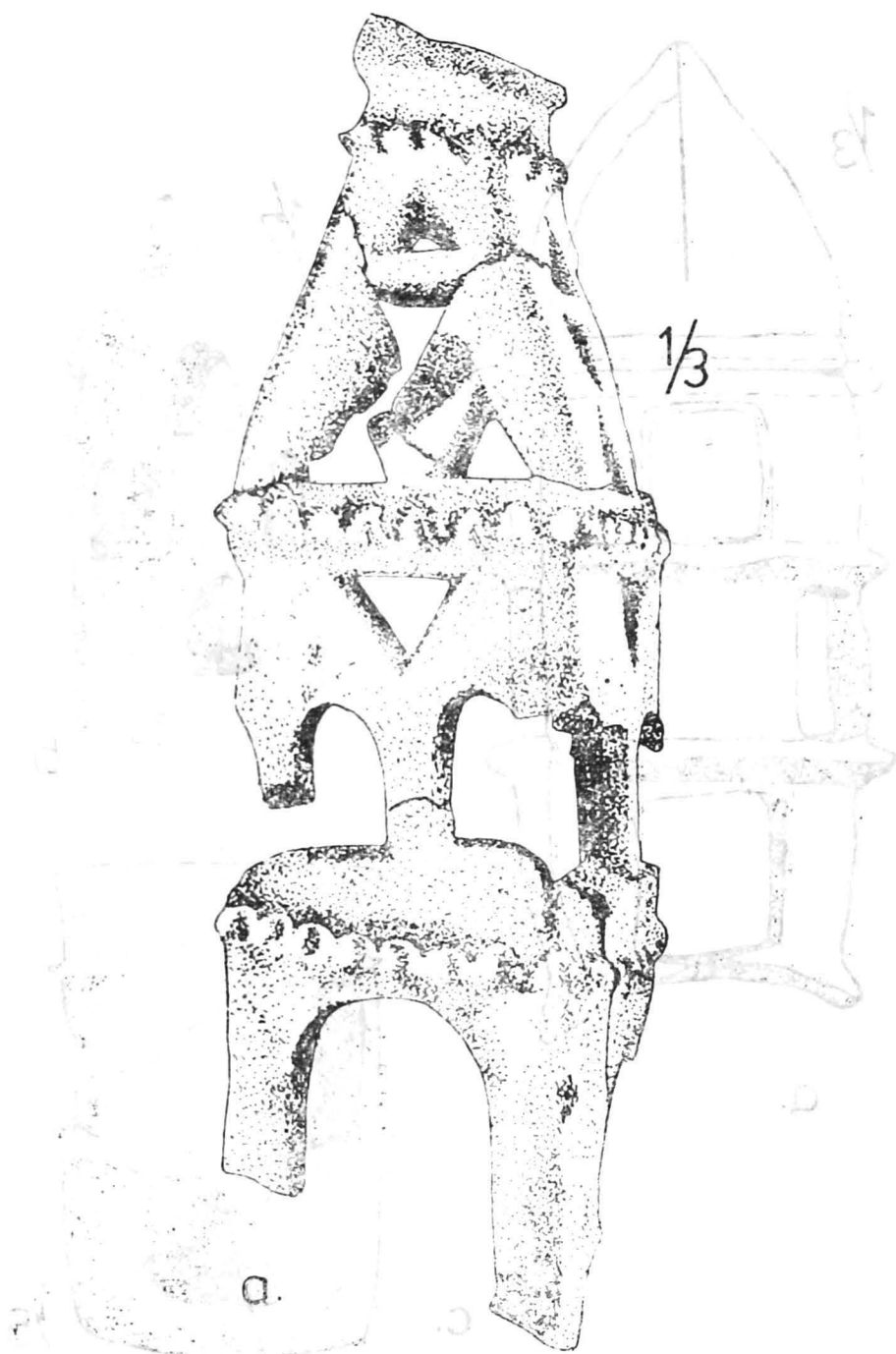
²⁵ *Mic dicționar enciclopedic*, București, 1972, p. 650, s.v. olan.

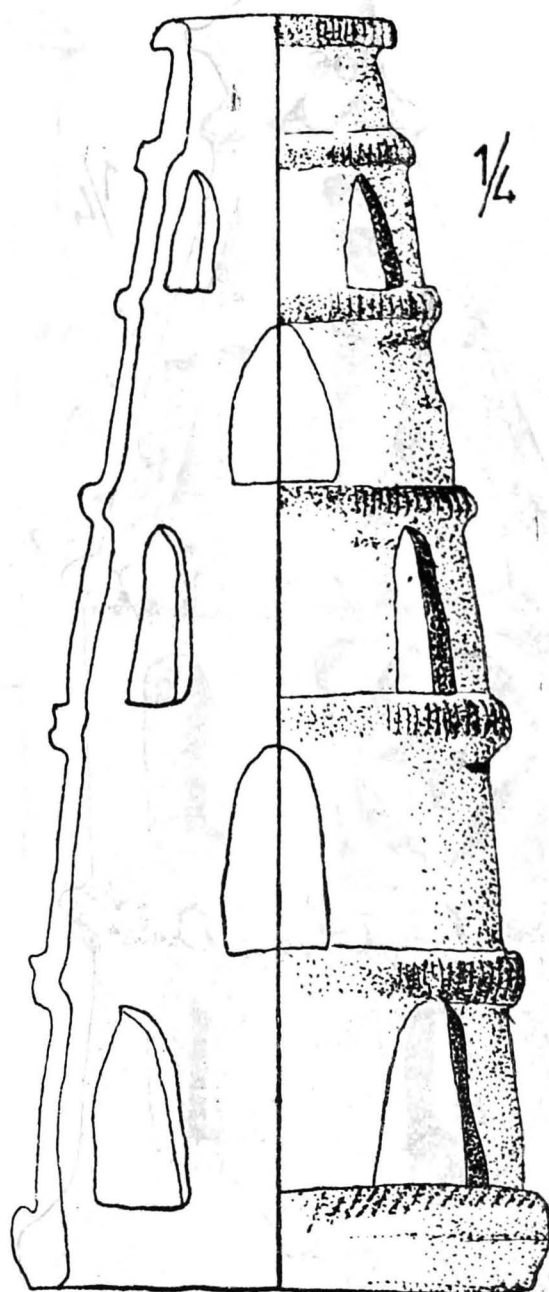
Pl. I. Olan de ventilație: a—b, Ulpia Traiana Sarmizegetusa.

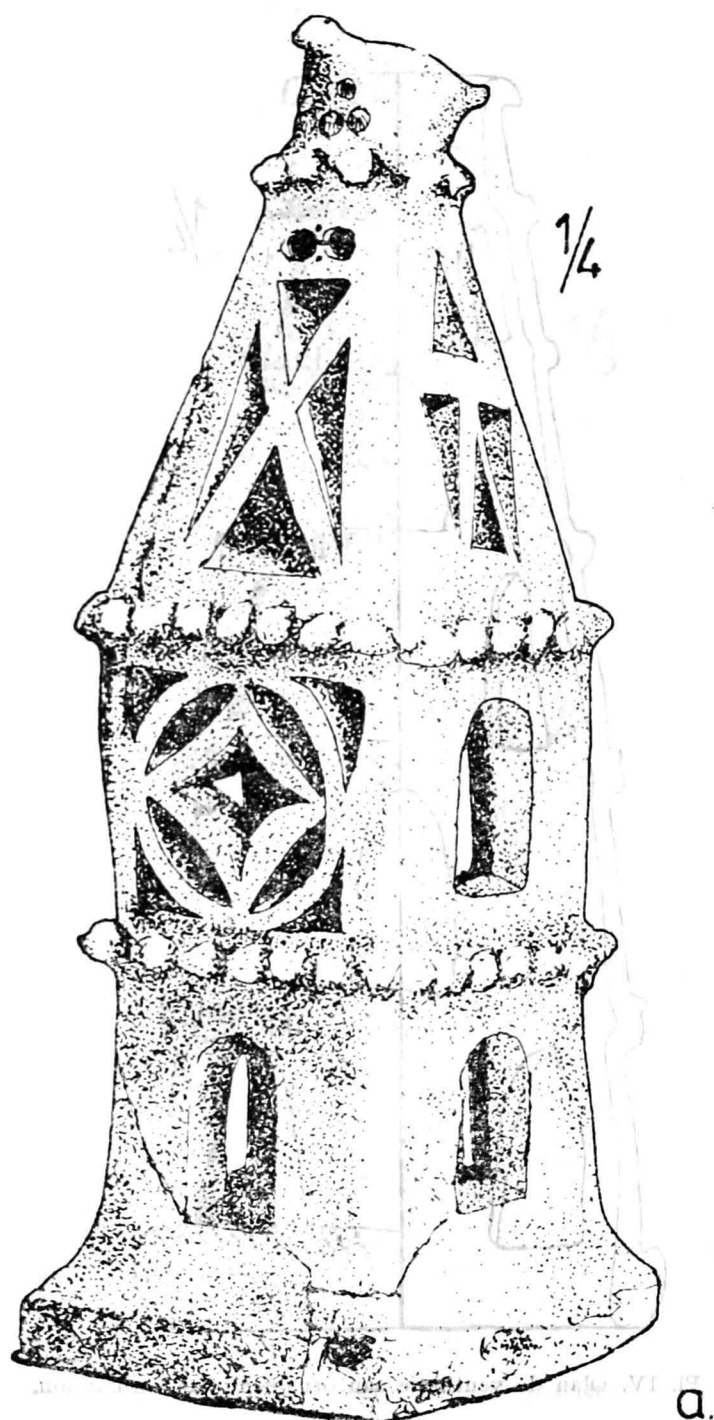
Pl. II. Olan de ventilație sau ornament: a. York; b. Mainz; c. Caransebeș.

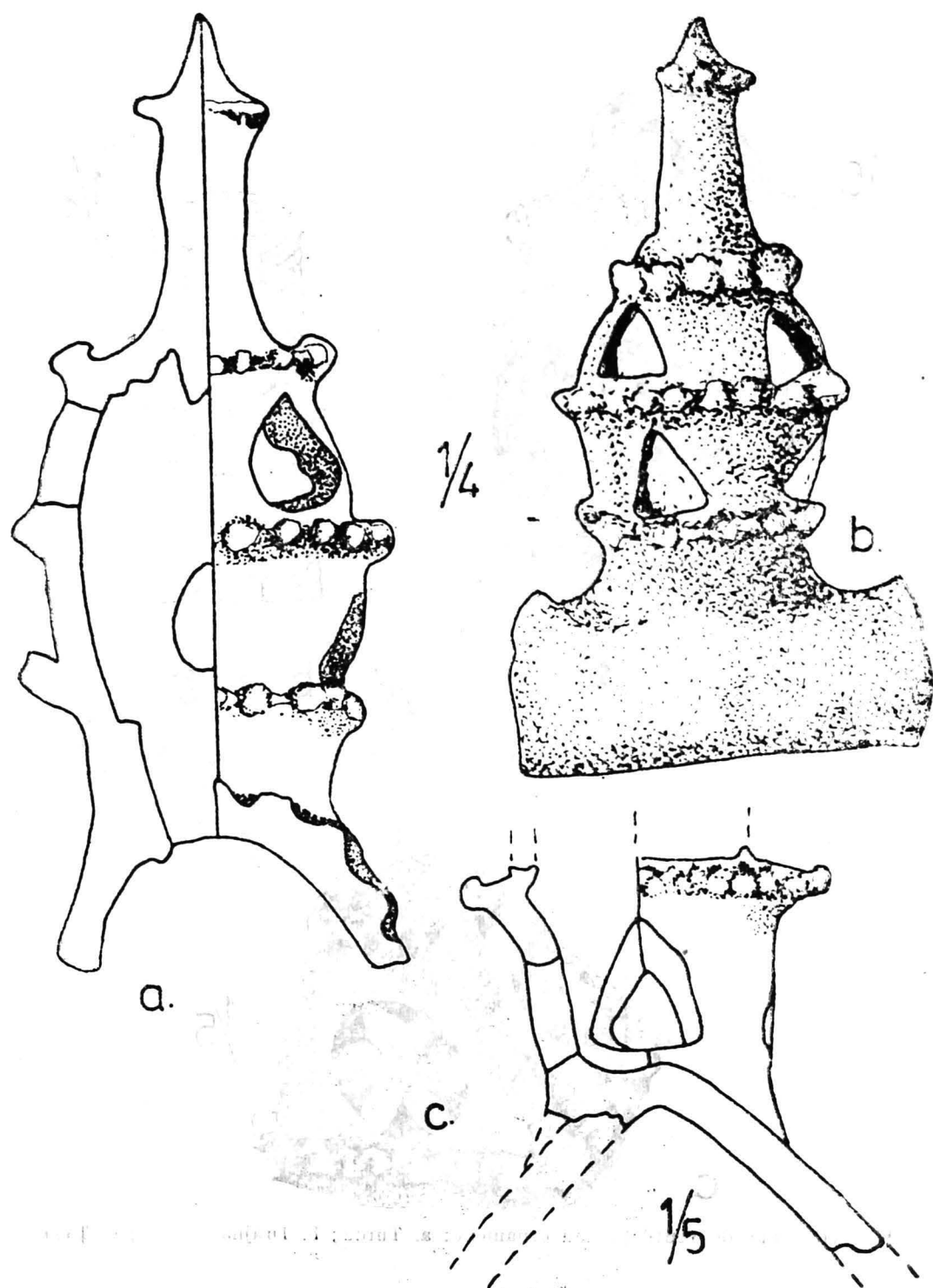
Pl. III. Olan de ventilație sau ornament:
a. Aquincum.

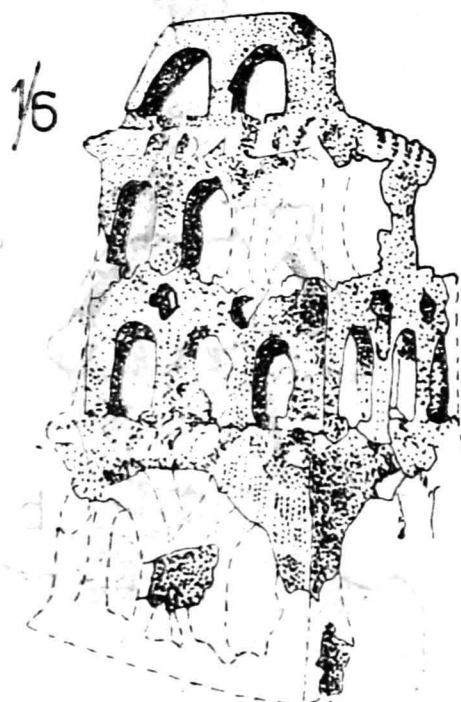
Pl. IV. Olan de ventilație sau ornament: a. Verulanium.

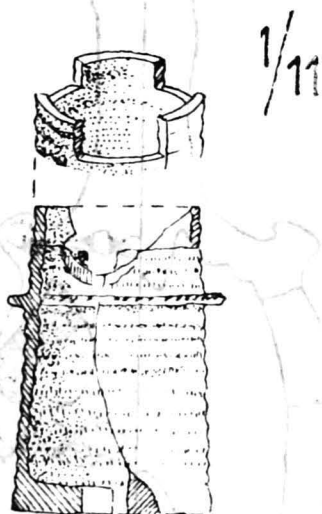
Pl. V. Olan de ventilație sau ornament: a. Aquincum.

Pl. VI. Olane de ventilație: a—b, Norton; Olan de ornament: c. Silchester.

a.

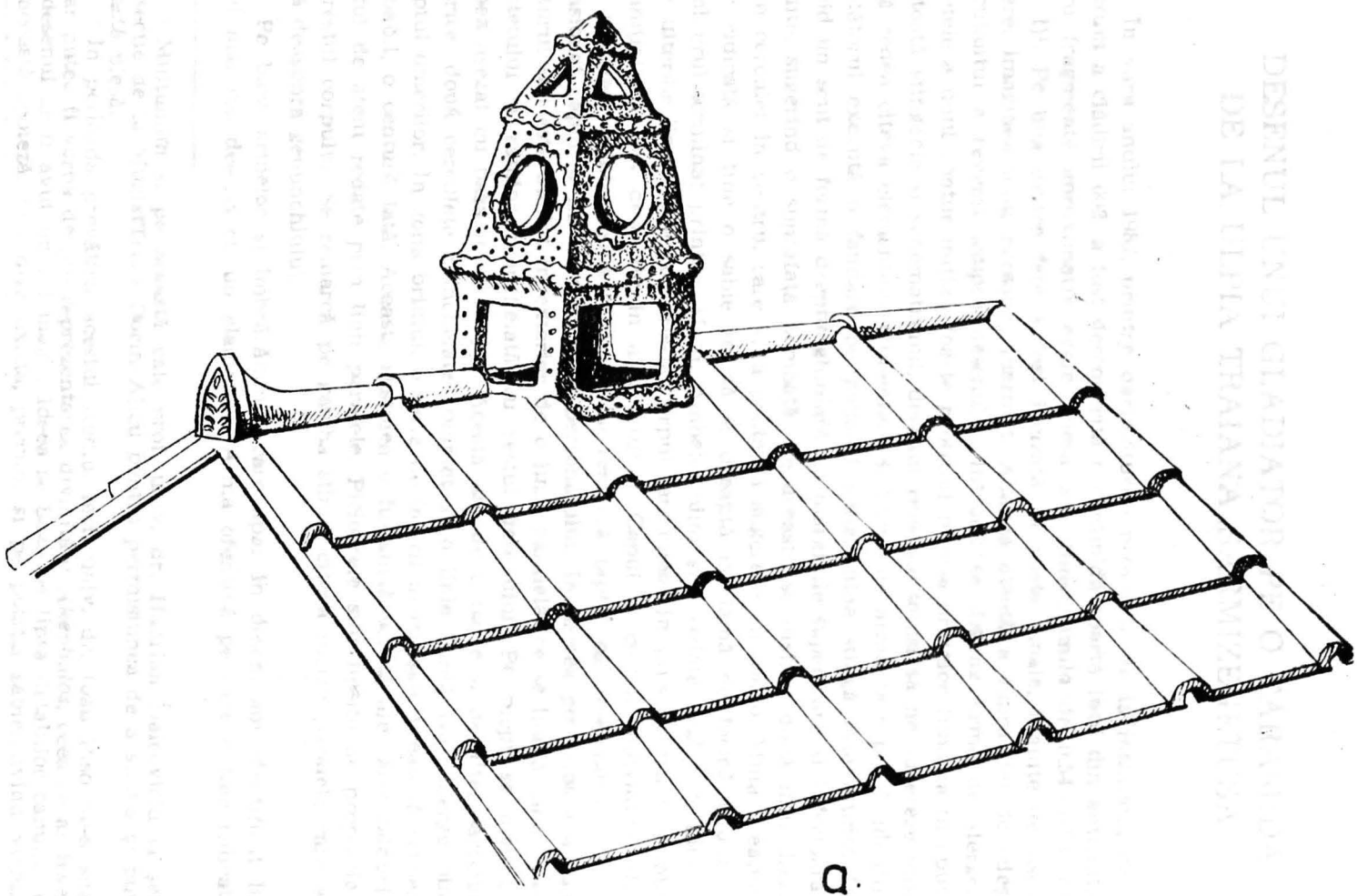

b.

c.

Pl. VII. Olane de ventilație sau ornament: a. Turda; b. Drajna de Sus; c. Țaga.

Pl. VIII. a. Reconstituirea olanului de ventilație de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa.